

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЗАГОРОДНЯ ОЛЬГА ФЕЛІКСІВНА

УДК 81'23'37 (=161.2) : 167.23] : 004

АСОЦІАТИВНІ ПОЛЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
(комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту)

10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат філологічних наук, доцент
Недашківська Тетяна Євгенівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, Інститут філології та журналістики,
завідувач кафедри слов'янських та германських мов

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Дарчук Наталія Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології,
професор кафедри української мови
та прикладної лінгвістики

кандидат філологічних наук
Мінчак Галина Богданівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
доцент кафедри української філології та славістики

Захист відбудеться “8” жовтня 2018 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої ученої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Тургенєвська, 8/14

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “6” вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.С. Толчеєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню асоціативних полів суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців за допомогою авторської програми – комп'ютерної системи (далі – КС) “STIMULUS”, розробленої для автоматичного опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту.

За допомогою КС “STIMULUS” у роботі сконструйовано 100 асоціативних полів суспільно-політичної лексики як фрагмента мовної картини світу українців; встановлено співвідношення денотативного й конотативного компонентів значення цих одиниць як структурних компонентів кожного асоціативного поля та виявлено їхні конотативні зсуви; виміряно динаміку асоціативних семантичних структур досліджуваних одиниць; змодельовано конотативні площини для відповідних груп стимулів на основі співвідношення їхніх конотативних характеристик; визначено концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців шляхом кількісно-статистичного обчислення домінантних реакцій українців на запропоновані слова-стимули.

Сучасна когнітивно зорієнтована лінгвістика продовжує досліджувати різні структури знань людини, однією з яких є *мовна картина світу* (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, О.І. Горошко, П.М. Грабовий, С.Я. Єрмоленко, Н.Ф. Клименко, М.П. Кочерган, К.В. Красовська, Л.А. Лисиченко, Н.О. Мех, І.М. Мирошніченко, В.М. Русанівський, Н.І. Скрипник, Ж.П. Соколовська, J. Deese, G. Kiss, Kevin J.Y. Lam, D.L. Nelson, J. Newman, W.A. Russel та ін.) – утворення, яке, незважаючи на потужну традицію його вивчення в багатьох аспектах, зокрема у *психолінгвістичному* (Н.П. Бутенко, О.І. Горошко, О.О.Залевська, С.В. Засекін, Л.О. Калмикова, Р.М. Фрумкіна та ін.), *когнітивному* (О.Р. Бурдейна, В.З. Дем'янков, С.В. Мартінек, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, О.О. Яцкевич та ін.), *лінгвокультурологічному* (Т.В. Бісовецька, А. Вежбицька, В.І. Карасик, А.В. Корольова, В.В. Красних, В.А. Маслова, У.Б. Марчук, С.В. Форманова та ін.), *етнолінгвістичному* (В.В. Жайворонок, О.В. Тищенко, Т.С. Толчєєва та ін.), і донині не втрачає інтерес у плані розробки ефективних методик його аналізу як цілісної моделі, так і фрагментів, з яких воно складається в кожній конкретній етнокультурі.

Останнім часом дослідники (Н.П. Бутенко, О.І. Горошко, О.О. Залевська, С.В. Мартінек, З.Д. Попова, Й.А. Стернін та ін.) припускають, що онтологічна сутність феномена “мовна картина світу” може бути розкрита шляхом проведення психолінгвістичних експериментів з носіями мов, результати яких дадуть змогу реконструювати окремі його фрагменти, насамперед те, як вони відображені в мовній свідомості представників того чи іншого етносу. Наразі вже наявні наукові праці із залученням психолінгвістичних методик опрацювання таких фрагментів мовних картин світу, як *економічний* (Л.В. Кушмар), *рекламний* (О.В. Денисевич, Н.В. Кутуза, Т.Ю. Ковалевська), *соматичний* (Д.І. Терехова), *державного управління* (Т.Є. Недашківська), *соціального статусу людини* (Т.В. Бісовецька), *власних назв* (О.Ю. Карпенко) тощо, в результаті яких дослідники намагалися побудувати *асоціативні поля* (термін Ш. Баллі) – структури, організовані шляхом об'єднання навколо слова-стимулу певних груп слів-асоціатів, які виявляють певний ступінь подібності і характеризуються семантичною близькістю (Т.В. Бісовецька, О.О. Залевська та ін.).

У цьому контексті було зроблено припущення про те, що найбільш динамічним фрагментом мовної картини світу будь-якого етносу, зокрема й українців, є *лексика суспільно-політичного змісту* (А.А. Бурячок, Г.Б. Мінчак, І.Ф. Протченко, Я.С. Снісаренко, І.В. Холявко та ін.), яку почасти вже намагалися проаналізувати шляхом побудови асоціативних полів таких слів-стимулів, як “держава”, “народ” – у східнослов’янських мовах (Д.І. Терехова), термінознаки зі сфери держслужби (Т.Є. Недашківська, Н.П. Слепиніна) тощо. Проте механічна обробка лінгвістичних результатів цих та інших проведених експериментів не дає змогу об’єктивно оцінити, як організовані асоціативні поля лексики суспільно-політичного змісту та як вони відображені в мовній свідомості, передовсім, українців.

З цією метою лінгвісти почали розробку комп’ютерних інструментів для опрацювання різних мовних явищ. В Інституті української мови НАНУ розпочато інформатизацію лінгвістичних ресурсів у відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики (Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, І.В. Критська, Ю.В. Романюк). Уже створено комп’ютерні частотні словники українських текстів суспільно-політичної тематики, які розміщені на порталі www.mova.info. Така постановка проблеми підтверджує необхідність розробки комп’ютерних інструментів, одним із яких і стала КС “STIMULUS” як спроба нової методологічної процедури опрацювання лінгвістичних результатів вільного асоціативного експерименту, проведеного з метою побудови асоціативних полів суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається її спрямуванням на вивчення одного з найдинамічніших фрагментів мовної картини світу українців, яким є суспільно-політична лексика. Обраний у роботі психолінгвістичний підхід у поєднанні з методами структурної і прикладної лінгвістики є необхідним, по-перше, для конструювання асоціативних полів досліджуваних одиниць із подальшим виявленням співвідношення денотативного й конотативного компонентів їх значень, а, по-друге, для характеристики сучасного стану суспільно-політичної свідомості українців, що потребує вимірювання шляхом розроблення та застосування нових комп’ютерних інструментів опрацювання результатів проведення різних асоціативних експериментів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Житомирського державного університету імені Івана Франка за напрямом “Психолінгвістичні дослідження” (тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол № 5 від 26 грудня 2014 р.; перезатверджено на засіданні вченої ради ЖДУ імені Івана Франка, протокол № 13 від 27 квітня 2018 р.; уточнено і перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Д. 26.053.26, протокол № 2.2 від 19 червня 2018 р.).

Метою дисертації є конструювання асоціативних полів суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців за допомогою авторської програми – КС “STIMULUS”, розробленої для комп’ютерного опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

– сформулювати теоретичні положення дисертації і представити науково-коректне витлумачення її ключових понять, пов'язаних із питаннями мовної картини світу, суспільно-політичної лексики, лексичного значення і його асоціативної структури, психолінгвістичного (асоціативного) експерименту;

– розробити нову методологічну базу для формалізованого аналізу асоціативного поля одиниць суспільно-політичної лексики, а також скласти програму проведення психолінгвістичного експерименту для побудови цих полів;

– створити комп'ютерну інформаційно-аналітичну систему КС “STIMULUS” для опрацювання результатів проведеного експерименту;

– побудувати асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців за допомогою комп'ютерної програми КС “STIMULUS”:

1) визначити ядро і периферію асоціативних полів та взаємодію лексичного й асоціативного компонентів значення обраних лексичних одиниць, обсяги зон їх накладання і переважання, актуалізовані зони семантичної структури;

2) ідентифікувати концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців;

3) унаочнити мовну структуру асоціативних полів суспільно-політичної лексики;

4) проаналізувати типи асоціативних зв'язків “стимул – реакція”;

5) обчислити коефіцієнти конотацій українських лексичних одиниць суспільно-політичного змісту та виявити конотативні зсуви в їх значеннях з фіксацією інтенсивності цих зсувів;

6) показати динаміку конотативних компонентів значень одиниць суспільно-політичного змісту під впливом позамовних чинників;

7) змоделювати конотативні площини суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців.

Об'єктом аналізу є асоціативні поля лексичних одиниць суспільно-політичного змісту в українській мові.

Предметом дослідження є структурні компоненти асоціативних полів, їх зміст і кількісні характеристики, типи асоціативних зв'язків “стимул – реакція” в межах асоціативного поля, денотативний і конотативний компоненти значень, концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців, створення комп'ютерного інструмента КС “STIMULUS” для опрацювання результатів асоціативного експерименту.

Фактичний матеріал дисертації становлять 100 асоціативних полів лексичних одиниць суспільно-політичного змісту української мови, побудованих за результатами вільного асоціативного експерименту, проведеного серед студентів вищих навчальних закладів України в період 2013 – 2016 р.р. (задіяно 12 обласних центрів західного, центрального, східного, північного та південного регіонів України). До експерименту було залучено понад 1000 респондентів, приблизно рівну кількість респондентів чоловічої і жіночої статі. Проаналізовано понад 34 тис. асоціатив (реакцій інформантів) та 34 тис. асоціативних зв'язків “стимул – реакція” – всього понад 68 000 одиниць. Асоціативне поле кожного дослідженого стимулу містить від 250 до 450 реакцій респондентів.

Джерельною базою дисертації є: тлумачні словники української мови (Словник української мови: в 11 т. (за ред. І.К. Білодіда); Словник української мови: в 20 т. [Електронний ресурс]. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>; Великий тлумачний словник сучасної української мови (уклад і гол. ред. В.Т. Бусел)); суспільно-політичні енциклопедії (Абетка укр. політики: Довідник (авт.-упор. М. Томенко та ін.); Енциклопедія політичної думки (за ред. Д. Міллера)); багатомовні перекладні словники (Англо-французько-німецько-український словник термінології Європейського союзу (гол. ред. В. Єрмоленко); результати пілотного, попереднього ВАЕ зі словами-стимулами *суспільство*, *політика*, *суспільно-політичний*); частотні словники української мови для верифікації стимульної вибірки (портал www.mova.info).

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи і прийоми дослідження: *метод репрезентативної вибірки* – для добору лексичних одиниць суспільно-політичного змісту у лексикографічних джерелах і I етапу складання стимульного реєстру мовних одиниць; *метод вільного асоціативного експерименту* – для II етапу складання стимульного списку лексичних одиниць суспільно-політичного змісту (найчастотніші реакції на слова “суспільство”, “політика”, “суспільно-політичний”), накопичення реакцій на слова-стимули; *метод класифікацій* – для розподілу стимульного реєстру за тематичними групами, добору опцій при характеризуванні реакцій і асоціативних зв'язків “стимул – реакція”; *структурний метод*, зокрема його методика *компонентного аналізу* – для виявлення семантичної структури досліджуваної суспільно-політичної лексики шляхом здійснення *семної атрибуції вільних асоціацій* респондентів в їх співвідношенні з компонентами лексичного й асоціативного значень; *елементи когнітивно-семантичного методу* – для фіксації актуалізованих зон лексичного й асоціативного значень обраних одиниць дослідження, відображених у мовній свідомості сучасних українців; *процедура оцінного шкалування* – для вимірювання оцінки конотацій реакцій респондентів та асоціативних зв'язків “стимул – реакція”; *статистичні методи*, зокрема *статистичне зведення* – для обчислення обсягів реакцій у кожному структурному компоненті асоціативного поля; *методи зображення статистичних даних* (статистичні графіки, діаграми, таблиці) та *статистичних показників* – для унаочнення мовної та конотативної структури асоціативних полів, динаміки конотацій стимулів, обсягів реакцій у структурних компонентах асоціативного поля; *процедура кількісних підрахунків* – для визначення кількісних характеристик реакцій та сумарного індексу продуктивності реакцій (Й.А. Стернін), оцінок конотацій реакцій асоціативного поля; *прийом обчислення середніх величин* – для визначення коефіцієнтів конотацій стимулів; *математичні формули* – для визначення ступеня семантичної близькості реакцій (Ю.Д. Апресян), меж ядра і периферії асоціативного поля (Г.П. Клименко); *метод комп'ютерного моделювання* – для побудови комп'ютерної моделі асоціативного поля з зображенням ядра і периферії, мови вираження реакцій, конотативної структури асоціативного значення лексичних одиниць суспільно-політичного змісту та її динаміки, побудови конотативних площин на основі співвідношення індексів пейоративного і меліоративного забарвлення конотацій лексичних одиниць суспільно-політичної сфери.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у роботі *уперше розроблено й застосовано* авторський спеціалізований комп'ютерний інструмент для опрацювання результатів асоціативних експериментів КС "STIMULUS"; *здійснено* комп'ютерне моделювання 100 асоціативних полів лексики суспільно-політичного змісту як фрагмента мовної картини світу українців з відображенням денотативного та конотативного компонентів значення слів-стимулів, з виділенням ядра та периферії кожного поля, індексів продуктивності реакцій респондентів, коефіцієнтів конотацій запропонованих стимулів; *виявлено* таку структуру асоціативних полів лексичних одиниць суспільно-політичного змісту: 57 % ядерних реакцій з відмовами реагувати ("–") на стимули як особливий тип реакцій, з яких 9 % – на стимули ВТРУЧАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКИЙ ОBOB'ЯЗОК, ДЕМОКРАТІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ, НАТО, ОДНОСТАЙНІСТЬ, ПАРЛАМЕНТ, ПЕРЕГОВОРИ, ПІКЕТУВАННЯ – з високим індексом продуктивності (0,11 – 0,2); *установлено*, що обсяг накладання та переважання структур лексичного й асоціативного значень одиниць суспільно-політичного змісту має три зони: ядро (1 – 20% від загального обсягу асоціативного поля), периферію (залежить від ядерної зони прямо пропорційно: що менша ядерна зона, то більша периферійна, і навпаки), зону переважання асоціативної структури над лексичною (від 12 – 15% до 67%); *зроблено* припущення, що асоціативна структура значення лексичної одиниці є ширшою за лексичне значення цієї одиниці, зафіксоване у відповідних лексикографічних джерелах; *унаочнено* структуру конотативного компонента досліджених одиниць, субкомпонентами якої є співвідношення обсягів реакцій з позитивно/негативно/нейтрально забарвленими конотаціями, та *визначено* її динаміку; *вперше розроблено* систему оцінки конотацій реакцій (за шкалою -1/0/1) і асоціативних зв'язків "стимул-реакція" (за шкалою -1/-0,5/0/0,5/1); *зафіксовано* тенденцію щодо напрямів зсувів (фактичних, потенційних – у бік позитивності (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ЗАКОН, ІНТЕГРАЦІЯ тощо) / негативності (ЕМІГРАЦІЯ, ПАРЛАМЕНТ, ПІКЕТУВАННЯ тощо) конотативного компонента значення суспільно-політичної лексики під впливом позамовних чинників; *доведено*, що асоціативні поля є полілінгвальними утвореннями, в яких домінують україномовні реакції (в середньому 84% – 86% від загального обсягу реакцій в асоціативному полі), наявні також реакції російською (4 – 8%), англійською (1 – 2%) та іншими мовами (менше 0,5 %: 7 реакцій арабською, китайською, японською, італійською мовами); *уніфіковано* класифікації типів асоціативних зв'язків "стимул – реакція": *установлено* співвідношення асоціативних зв'язків "стимул – реакція" за двома рівнями: змістовим і структурним; *ідентифіковано* концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців як домінантні реакції респондентів (*Україна, гроші, народ, свобода, Президент* тощо), яке складають 19 найчастотніших реакцій з 34 тис. реєстру реакцій експерименту; *виконано* комп'ютерне моделювання конотативних площин лексики суспільно-політичного змісту на основі співвідношення індексів пейоративності (визначені для кожного зі 100 стимулів) та меліоративності (визначені для кожного зі 100 стимулів) у конотаціях лексичних одиниць, що об'єктивно відображають психолінгвістичне забарвлення цього фрагмента мовної картини світу українців.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з можливістю їх використання у процесі викладання таких дисциплін: “Прикладна лінгвістика” (розділи “Обчислювальна лексикографія. Створення комп’ютерних словників”, “Штучний інтелект”, “Експертні системи”), “Загальне мовознавство” (розділи “Взаємозв’язок мови і мислення, мови і мовлення”, “Соціальна та знакова природа і теорія мови”), “Психолінгвістика” (розділи “Методи психолінгвістики. Асоціативний експеримент”, “Мовна свідомість і національно-етнічні особливості культури”), “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексикологія”), у матеріалах спецкурсу “Асоціативна лексикографія”, а також для укладання словника асоціативних норм української мови на матеріалі суспільно-політичної лексики. Інформаційно-аналітична комп’ютерна система “STIMULUS” може використовуватися для опрацювання будь-яких інших результатів проведення психолінгвістичних (асоціативних) експериментів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на *одинадцяти міжнародних* наукових конференціях: Третій міжнародній лінгвістичній он-лайн конференції для молодих науковців (Житомир – Варшава, 2015); “Пріоритети германського та романського мовознавства” (Луцьк, 2015); “Мова і культура” (Київ, 2013, 2015); “Проблеми прийняття рішень в умовах невизначеності”, (Ялта, 2010; Одеса, 2015); “Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри” (Київ, 2015, 2016); “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2015, 2016); “Мови і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2016) та *одній міжнародній науковій школі-семінарі* “Бази даних і системи для потреб сучасного мовознавства” (Київ, 2017).

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у *чотирнадцятьох* публікаціях: у *сімох* статтях у фахових виданнях України, в *одній* – у періодичному виданні іншої держави, у тезах доповідей *шістьох* наукових конференцій.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві (номери 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14), автору належать:

- витлумачення понять “картина світу” та “асоціативне поле”;
- опис процедури проведених експериментів;
- опис принципів роботи КС “STIMULUS” та ілюстрація операцій опрацювання асоціативних полів суспільно-політичної лексики;
- опис етапів роботи та операційних процедур КС “STIMULUS”;
- розроблення методики оцінки й аналізу конотацій асоціативів та асоціативних зв’язків “стимул – реакція”;
- розроблення удосконаленої дворівневої класифікації типів асоціативних зв’язків “стимул – реакція”;
- опис асоціативних полів та їхніх структурних компонентів.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається з анотацій двома мовами, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (275 позицій, з яких 40 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (15 позицій) та 9-ти додатків (6 таблиць, 100 діаграм, 156 графіків). Повний обсяг дисертації – 256 сторінок, основний зміст – 214 сторінок, включно з рисунками (діаграми і графіки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, указано форми їхньої апробації, описано методи дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал і структуру роботи.

У першому розділі “**Теоретичні й прикладні засади вивчення асоціативного поля як фрагмента мовної картини світу в сучасній лінгвістиці**” витлумачено поняття мовної картини світу на тлі інших картин світу, схарактеризовано попередній науковий досвід у вивченні різних фрагментів мовних картин світу, одним із яких є суспільно-політична лексика; розкрито суть компонентів значення лексичних одиниць, уточнено поняття асоціативного поля.

Теоретичні положення дисертації сформульовано на основі вивчення праць учених, які намагалися надати оптимальне й обґрунтоване визначення такому складному феномену, як *мовна картина світу*, під яким вони розуміли: соціокультурний досвід людини (П.М. Грабовий), спосіб концептуалізації дійсності через мову (Г.В. Колшанський), вербалізовану інтерпретацію мовними соціумами навколишнього світу (М.П. Кочерган), спосіб відбиття реальності у свідомості людини крізь призму мовних та культурно-національних особливостей (К.В. Красовська), складову частину загальної концептуальної моделі світу (О.С. Кубрякова), модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень (Р. Ладо, Ж.П. Соколовська), гештальт високого ступеня складності з багаторівневою організацією (С.А. Песина) та ін. й запропонували структуру цього утворення (Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівський та ін).

Спираючись на ці та інші наукові дефініції, припускаємо, що мовна картина світу є когнітивною структурою/когнітивним утворенням (З.Д. Попова), оскільки це ментальний образ дійсності, сформований свідомістю людини чи народу в результаті як прямого емпіричного відображення світу органами чуття, так і свідомого рефлексивного його моделювання у процесі мислення. А тому ***мовну картину світу*** витлумачуємо як когнітивну мозаїкоподібну польову структуру взаємопов'язаних мовних одиниць (В.В. Жайворонок), яка через складну систему фонетичних, лексико-семантичних і граматичних явищ та стилістичних засобів відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу певного народу, у даному разі – українців.

З огляду на складну (мозаїкоподібну) організацію мовної картини світу її почали досліджувати в окремих фрагментах, найбільш динамічним з яких є ***фрагмент суспільно-політичної лексики***. Але навіть сам термін “суспільно-політична лексика” залишається і досі дискусійним, який має таке позначення, як “суспільно-політична термінологія” (Ю.А. Бельчиков, Л.О. Жданова, Т.І. Панько, Н.О. Яценко та ін.).

У зв'язку з динамічним характером суспільно-політичної лексики у лінгвістиці сформувалися два основні аспекти її вивчення: *структурно-семантичний* (Г.Б. Мінчак, І.В. Сівков, Н.В. Сніжко та ін.) і *функціональний* (Н.М. Акоп'янц, І.В. Холявко, Н.О. Яценко та ін.), де джерелами дослідницького матеріалу були переважно засоби масової інформації, а також художні тексти й тексти політичних промов.

Окрему увагу було зосереджено на аналізі суспільно-політичної лексики у конкретний історичний період (Г.Б. Мінчак, Л.Л. Михайленко, О.П. Карабута, О.В. Карчевська, Н.В. Кутуза та ін).

У дисертаційній роботі *суспільно-політичну лексику* розглядаємо як неоднорідний фрагмент мовної картини світу, утворений із одиниць різного походження, ідеологічно спрямованих та лексично, семантично і фразеологічно спеціалізованих для вираження понять зі сфери суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму (І.В. Холявко), і пропонуємо для його об'єктивного аналізу *психолінгвістичний підхід* (Н.П. Слепиніна, Д.І.Терехова, Р.М. Фрумкіна та ін.).

Психолінгвістичний підхід до вивчення семантики лексичних одиниць апелює до аналізу асоціативної структури значення у взаємодії з лексичним значенням слів. Під *лексичним значенням слова* розуміємо компонентну структуру, яка є сукупністю декількох простих значень, тісно пов'язаних між собою і таких, що забезпечують потенційні вживання слова (Дж. Катц).

Широка теоретична розробка проблеми значення у психологічній науці (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія та ін.) стала потужним підґрунтям для розробки понять “психолінгвістичне” й “асоціативне” значення. Під *психолінгвістичним значенням слова* (Й.А. Стернін, А.В. Рудакова) розуміємо впорядковану єдність усіх семантичних компонентів, які пов'язані з певною звуковою оболонкою у свідомості носіїв мови. Цей обсяг семантичних компонентів актуалізує окреме слово у свідомості носіїв мови в єдності усіх його компонентів і є його *асоціативною структурою* – ієрархічним утворенням, яке складається з частотності елементів, ядра, ближньої і дальньої периферії (Й.А. Стернін) і має *польову модель*.

Конотативний компонент психолінгвістичного значення відображає внутрішній світ носіїв мови у семантиці слів. У дисертаційній роботі спираємось на визначення *конотації* як додаткового змісту слова чи виразу, його супутніх семантичних або стилістичних відтінків, які накладаються на основне значення й служать для вираження різноманітних експресивно-емоційно-оцінних обертонів, що можуть надавати висловленню урочистості, жартівливості, невимушеності, фамільярності тощо (О.С. Ахманова). Оскільки конотація має соціально-психологічну природу (О.М. Сторожева), то це дозволяє будувати психолінгвістичні моделі конотацій мовних одиниць суспільно-політичного змісту, аналізувати їх у синхронії та діахронії.

Інтерпретація психолінгвістичного значення лексичної одиниці передбачає побудову *асоціативних полів* (Ш. Баллі), які розглядаються крізь призму семантичних полів (Ю.М. Караулов, Ж.П. Соколовська, Р. Guiraud, G. Ipsen, R. Meyer, W. Porzig, J. Trier, L. Weisgerber та ін.). Асоціативне поле будують за допомогою асоціативного експерименту в його різновидах (вільний, скерований, ланцюжковий, психофізіологічний) і визначають як 1) сукупність асоціативних уявлень, пов'язаних із даним словом (О.С. Ахманова), 2) лексичну мікросистему з позамовними зв'язками денотатів і внутрішньомовними зв'язками слів, елементи якої пов'язані асоціативним зв'язком зі словом-стимулом, іменем поля, що перебуває всередині поля, і не можуть замінити один одного (З.Д. Попова).

Під *асоціативним полем* слова (слова-стимулу в асоціативному експерименті) розуміємо сукупність вербальних і невербальних реакцій на певний стимул, здобутих у ході вільного асоціативного експерименту (Т.В. Бісовецька). *Асоціат* – виразник реакції респондента на слово-стимул, складовий компонент асоціативного поля – трактуємо як вербально чи невербально оформлену реакцію респондента на пред'явлені суспільно-політичні мовні одиниці під час асоціативного експерименту. Терміни “асоціат” і “реакція” вживаємо як синоніми.

У другому розділі “**Методологічна база комп'ютерного моделювання асоціативних полів лексичних одиниць суспільно-політичного змісту в мовній картині світу**” обрано вільний асоціативний експеримент (далі – ВАЕ) для побудови асоціативних полів лексичних одиниць суспільно-політичного змісту; описано процедури формування вибірки стимулів суспільно-політичного змісту та здійснення ВАЕ, визначено принципи побудови асоціативних полів суспільно-політичної лексики за допомогою комп'ютерного інструмента КС “STIMULUS”.

Вільний асоціативний експеримент – психолінгвістичний метод дослідження мовної свідомості та фрагментів мовної картини світу, який передбачає фіксацію найпершої асоціації (реакції), яка виникає у респондента в момент, коли він сприймає слово-стимул (Ш. Баллі, Бодуєн де Куртене, О.І. Горошко, О.О. Залевська, О.О. Потєбня, Л.В. Щєрба, J. Deese). Цей метод активно застосовували для визначення асоціативних норм певної етнокультури: *української* (Н.П. Бутенко, С.В. Мартінек); *російської* (Ю.М. Караулов, О.О. Леонтьєв, Й.А. Стернін, Н.В. Уфимцева, Г.О. Черкасова); *румунської* (M. Vobicev – V. Vobicev); *англійської* (C. Armstrong, J. Deese, R. Milroy); *американської* (J.J. Jenkins, G.H. Kent, D.L. Nelson, A.J. Rosanoff, W.A. Russel) та ін.; для вивчення окремих асоціативних полів у засобах масової комунікації (Н.М. Рудніченко: “помаранчевий” / “оранжевий” / “orange”), при аналізі номінацій соціального статусу людини (Т.В. Бісовецька) та ін.

Апробація ВАЕ у дослідженні суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців передбачала спершу укладання списку слів-стимулів.

На першому етапі за допомогою *методу репрезентативної вибірки і вільного асоціативного експерименту* було укладено реєстр 100 лексичних одиниць суспільно-політичного змісту, які формують суспільно-політичний фрагмент мовної картини світу українців і є одиницями-стимулами для проведення масового ВАЕ. Було залучено також *процедуру верифікації* вибірки та *метод класифікації* для побудови тематичних груп стимулів.

Реєстр лексичного стимульного матеріалу *сформовано* у 4 етапи: **I-й етап** – *вибірка з лексикографічних джерел* (як стимули обрано 18 актуальних суспільно-політичних номінацій з 86 дібраних одиниць); **II-й етап** – *пілотний, попередній вільний асоціативний експеримент* зі словами-стимулами “суспільство”, “політика”, “суспільно-політичний” (як стимули обрано 20 найчастотніших із 235 отриманих одиниць-реакцій); **III-й етап** – *аналіз стимульних списків власних попередніх досліджень* (опитування 2000 – 2001р.р., 2004 – 2006 р.р. – 19 стимулів; опитування 2013 – 2014 р.р. – 35 стимулів) і *актуальних суспільно-політичних тенденцій* (2014 р.); **IV-й етап** – *верифікація* вибірки за частотними словниками суспільно-політичної тематики, розміщеними на порталі mova.info.

У поле аналізу потрапили суспільно-політичні одиниці, які, з одного боку, формують український суспільно-політичний фрагмент мовної картини світу в очах самих респондентів-носіїв мовної свідомості, а з іншого, – є найбільш актуальними і вживаними у період дослідження 2013 – 2016 р.р.

Для побудови конотативних площин з метою зіставлення конотацій аналізованих одиниць реєстр стимульного матеріалу був розподілений на *7 тематичних груп* (21 підгрупа).

На другому етапі було проведено *вільний асоціативний експеримент* для формування фактичного матеріалу дослідження. У дисертації *респондентами* виступили 1000 осіб чоловічої і жіночої статі – студентів вищих навчальних закладів України з понад 12 обласних центрів західного, центрального, східного, північного та південного регіонів віком від 17 до 22 років.

На третьому етапі для комплексного опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту було розроблено й застосовано авторську комп'ютерну інформаційно-аналітичну систему “STIMULUS”.

На четвертому етапі за допомогою КС “STIMULUS” побудовано і структуровано асоціативні поля суспільно-політичної лексики в українській мові: 1) визначено індекси яскравості реакцій-складових асоціативного поля (застосовано *математичне обчислення за формулою Ю.Д. Апресяна*) та обчислено сумарні індекси яскравості (Й.А. Стернін); 2) проведено межі між ядром і периферією асоціативного поля (на основі частотності реакцій *за формулою Г.П. Клименко*) й виокремлено ядерні та периферійні асоціати; 3) за допомогою *компонентного аналізу і семної атрибуції вільних асоціацій* сформовано компоненти лексичного й асоціативного значень лексики суспільно-політичної сфери; визначено обсяги асоціатів у кожному компоненті лексичного й асоціативного значень; на основі кількісного співвідношення асоціатів у цих компонентах було зафіксовано найбільш і найменш актуалізовані компоненти лексичного й асоціативного значень кожної суспільно-політичної лексики у мовній свідомості українців, зони накладання лексичної й асоціативної структур значення (ядро та периферію накладання) і зону переважання асоціативної структури над лексичною, які обчислено у відсотках; 4) мовну структуру асоціативного поля побудовано *методом комп'ютерного моделювання* і унаочнено за допомогою діаграми; у кожному асоціативному полі зв'язки “стимул-реакція” розподілено за типами, у відсотках обчислено обсяги кожного типу та виявлено високопродуктивні, середньопродуктивні та низькопродуктивні, а також домінантні типи цих зв'язків; 5) на основі співвідношення індексів яскравості виокремлено концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців; 6) за допомогою *процедури оцінного шкалування і прийому обчислення середніх величин* визначено коефіцієнти конотацій асоціативних полів суспільно-політичних стимулів, а також індекси їх пейоративності та меліоративності; за допомогою *процедури кількісних підрахунків* обчислено обсяг асоціатів і асоціативних зв'язків “стимул – реакція” певного знаку (+ /0/ –) в асоціативних полях, побудовано графічні структури конотативних компонентів значення лексичних одиниць і графіки їх динаміки за період дослідження, визначено стимули з фактичними і потенційними конотативними зсувами в асоціативній структурі відносно їх лексичної структури.

На основі індексів пейоративності й меліоративності стимулів за допомогою методу *комп'ютерного моделювання* було побудовано 23 конотативні площини, які відображають психолінгвістичне забарвлення суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців.

У третьому розділі **“Інформаційно-аналітична система опрацювання результатів асоціативних експериментів КС “STIMULUS” як інструмент дослідження асоціативного поля”** описано розроблений у дисертації комп'ютерний інструмент опрацювання результатів асоціативних експериментів КС “STIMULUS” на тлі світового досвіду застосування комп'ютерних технологій у психолінгвістиці. Запропоновано систему оцінювання конотацій асоціативних зв'язків “стимул – реакція” (далі – S – R).

Інформаційно-аналітична система для опрацювання результатів асоціативних експериментів КС “STIMULUS” (далі – KCS) може використовуватись у психолінгвістиці, етнопсихолінгвістиці, лінгвокультурології, а також в інших науках (психологія, соціологія, маркетинг, політологія тощо). Перевагами KCS порівняно з маркетинговими програмами асоціативної гри (портал Sociation.org) є науковість, багатофункціональність, гнучкість у налаштуванні на широкий спектр завдань, візуалізація результатів (діаграми, графіки, конотативні площини).

Потужності системи складають близько 20 параметрів і показників для дослідження психолінгвістичної структури значення окремих стимулів (мікрорівень) і цілісних фрагментів мовної картини світу (макрорівень). Математичний апарат KCS заснований на статистичних розрахунках.

Складником KCS для аналізу конотативного компонента значення є авторська *система оцінювання конотацій асоціацій та асоціативних зв'язків S – R*, виведена експериментально (низка експериментів (О.Ф. Загородня, 2012 – 2013 р.р.) з оцінним шкалуванням). Сформовано критерії оцінювання асоціативних та асоціативних зв'язків S – R, які є невід'ємним додатком KCS.

Робота з KCS передбачала *3 етапи*. **I-й етап – підготовчий** (формування баз даних), **II-й етап – практичний** (введення у тіло KCS результатів анкет респондентів з лінгвістичним опрацюванням кожної реакції за заданими на I-му етапі параметрами: мова реакції, лексичний і асоціативний компоненти значення стимулу, тип асоціативного зв'язку S – R, оцінювання конотацій реакцій тощо); **III-й етап – аналітичний** (лінгвістичний аналіз статистичних показників, графіків, діаграм з метою вилучення інформації для опису результатів дослідження).

KCS забезпечує *аналіз денотативного й конотативного компонентів* значення стимулів (мікрорівень) і цілісного фрагмента (макрорівень) МКС. Денотат фрагмента МКС реалізований у концептуальному ядрі (найчастотніших реакціях з усього експериментального обсягу), конотат – у моделюванні конотативних площин, що відображають психолінгвістичне забарвлення фрагмента МКС.

Дослідження *денотативного компонента значення стимулу на мікрорівні* у KCS здійснено за таким алгоритмом: 1) структурування лексичного і асоціативного значення одиниць за компонентами (семами, зонами асоціативного гештальту, слотами фрейму); 2) визначення актуалізованих компонентів значення (за обсягами реакцій); 3) установа характеру взаємодії лексичного й асоціативного значення, виділення зон їх накладання і розмежування (ядра і периферії) в асоціативному полі (далі – АП) кожного стимулу (за обсягами реакцій).

Дослідження конотативного компонента окремих лексем значення стимулу на мікрорівні у KCS реалізовано у двох аспектах: 1) *статичному* – аналіз експлікованих та потенційних зсувів у конотативній структурі значення; 2) *динамічному* – аналіз динаміки конотативного компонента за період дослідження. Аналіз змістового плану цілісного фрагмента MKC на макрорівні у KCS побудовано шляхом визначення найчастотніших реакцій (концептуального ядра MKC); конотативного – шляхом побудови конотативних площин для груп стимулів на основі зіставлення індексів пейоративності та меліоративності обраних стимулів.

Ще один аспект аналізу АП за допомогою KCS – це виявлення *типів асоціативних зв'язків S–R* (О.І. Горошко). У дисертації представлено дворівневу класифікацію, за якою кожен асоціативний зв'язок схарактеризований за змістом (специфікою реакції) і структурою (формою вираження реакції).

Мовну структуру асоціативного поля становлять асоціати, обчислені за обсягами реакцій кожною мовою.

Модуль візуального супроводу результатів у КС “STIMULUS” представлено у вигляді:

– *діаграм* (розподіл асоціатів за критерієм їх мовного вираження в АП стимулу БЕЗПЕКА відображено на рис. 1):

Рис. 1. Структура АП стимулу БЕЗПЕКА за мовами вираження асоціатів

Рис. 2. Конотативна структура стимулу НАТО

– *графіків* (конотативна структура стимулу НАТО відображена на рис. 2, а динаміка конотативних компонентів стимулів ВИБОРИ і РЕФОРМА за період 2014 – 2016 р.р. – на рис. 3).

– *площин координат* (приклад співвідношення конотацій за індексами пейоративних (негативних) конотацій (I_p ; вісь X) та індексами меліоративних (позитивних) конотацій (I_m ; вісь Y) групи з 4-х стимулів у конотативній площині наведено на рис. 4, де стимули позначені вершинними точками відрізків кривої).

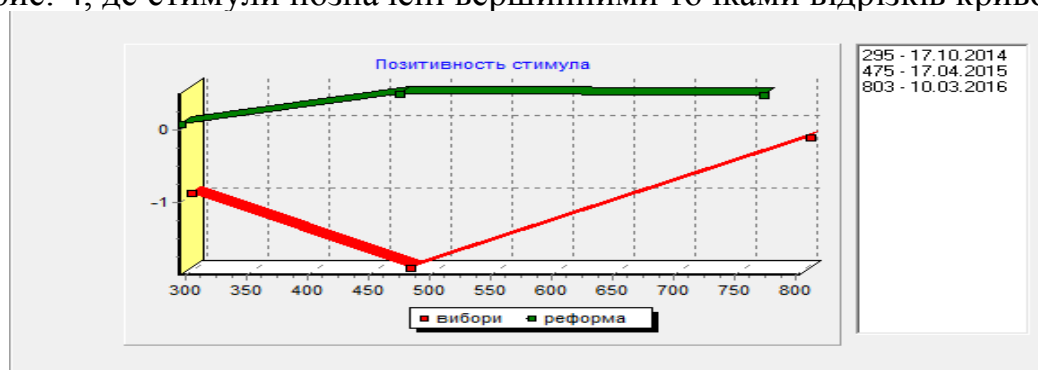

Рис. 3. Динаміка конотативних компонентів стимулів ВИБОРИ і РЕФОРМА

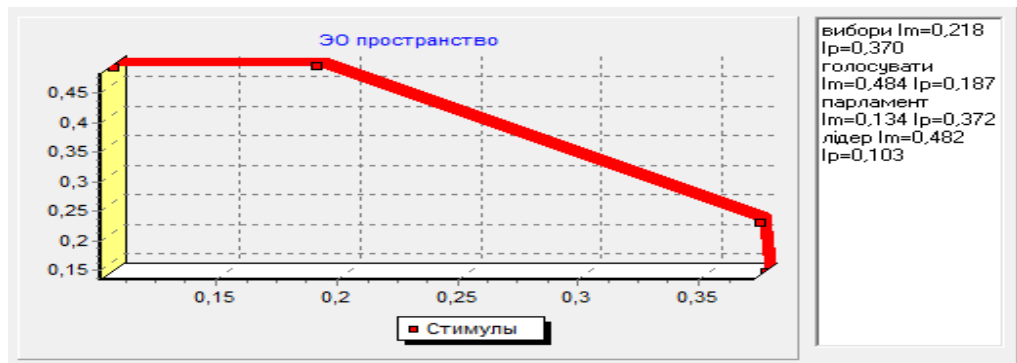

Рис. 4. Співвідношення конотацій стимулів (зліва направо):
1. ЛІДЕР; 2. ГОЛОСУВАТИ; 3. ВИБОРИ; 4. ПАРЛАМЕНТ

У четвертому розділі “Системно-структурні характеристики асоціативних полів стимулів суспільно-політичного змісту в мовній картині світу українців” представлено багатоаспектну систему структурних характеристик АП суспільно-політичної лексики на основі якісно-кількісного аналізу за допомогою KCS, схарактеризовано концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента МКС українців, а також конотативні площини з групами стимулів як унаочнення психолінгвістичного забарвлення суспільно-політичного фрагмента МКС українців.

Побудову АП суспільно-політичної лексики за допомогою KCS здійснено за алгоритмом: *I-й крок* – проведення ВАЕ; *II-й крок* – введення отриманих у процесі ВАЕ результатів у KCS з лінгвістичним опрацюванням; *III-й крок* – побудова АП за допомогою KCS (автоматизований розподіл асоціатів на ядро та периферію за частотністю, вираженою індексом яскравості асоціату); *IV-й крок* – структурування АП за компонентами значень, мовою вираження реакцій, типами асоціативних зв’язків S – R, визначення структури та динаміки конотативного компонента стимулів, побудова конотативних площин із групами стимулів; виокремлення концептуального ядра суспільно-політичного фрагмента МКС українців.

Ядро АП містить асоціати, частотність яких не менша за найбільшу частотність реакцій, розділену на 2 (Г.П. Клименко): у стимулу УРЯД: **ядро** – **влада** 0,098 (індекс яскравості); **державна** 0,053; **периферія** – **політика** 0,044; **парламент** 0,042; **брехня** 0,038; **Верховна Рада** 0,033; **“–” (відмова реагувати)** 0,031 тощо.

Унаслідок аналізу 100 асоціативних полів встановлено, що особливістю АП лексики суспільно-політичного змісту є те, що 57 % АП містить у ядрі відмову реагувати (“–”) як особливий тип реакції; з них у 9 % (стимули ВТРУЧАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКИЙ ОБОВ’ЯЗОК, ДЕМОКРАТІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ, НАТО тощо); відмова реагувати на стимул є високочастотною (0,11 – 0,2) реакцією в ядрі.

Лексична й асоціативна структури значення суспільно-політичної лексики містять *актуалізовані* (за найбільшим обсягом реакцій) *зони*, які відображають сучасну специфіку сприйняття суспільно-політичних подій українцями: у стимулу УРЯД у *лексичному значенні актуалізований компонент* “Члени органу державної влади” (20,177 % реакцій від загальної кількості реакцій на стимул); в *асоціативній структурі значення* – це компонент “Емоційно-оцінні характеристики” (37,916 % реакцій від загальної кількості).

Обчислено обсяги зон накладання структури асоціативного значення на структуру лексичного значення стимулу й обсяги зон переважання першої над другою. Установлено **три структурні зони**: ядро (1 – 20% від загального обсягу АП), *периферію* (залежить від ядерної зони прямо пропорційно: що менша ядерна зона, то більша периферійна, і навпаки) і *зону переважання асоціативної структури над лексичною* (від 12 – 15% до 67%).

Концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента МКС українців представлено 19 найчастотнішими реакціями (*Україна, гроші, народ, свобода, президент, український, Росія, банк, Європа, закон, нація, об'єднання, зло, дружба, бідність, армія, стадо, майбутнє, паспорт*) з понад 34 000 отриманих реакцій на 100 стимулів, які відображають ціннісні пріоритети колективної мовної свідомості українців.

АП українських лексичних одиниць суспільно-політичного змісту є **полілінгвальними утвореннями**. Окрім україномовних асоціатів, які складають в середньому 84% – 86% від загального обсягу, наявні асоціати російською (4 – 8%), англійською (1 – 2%), іншими мовами (менше 0,5%), а також символи і знаки (1 – 2%). У АП 7 стимулів (БАГАТСТВО, ВІДДАНІСТЬ, ВЛАДА, ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА, ПРАВО, УМОВИ ЖИТТЯ, РЕСУРСИ) зафіксовано асоціати арабською, китайською, японською, італійською мовами, що вказує на вплив міжкультурних факторів на свідомість українців.

За типами асоціативних зв'язків S – R виявлено високопродуктивні: синтагматичні (в кожному АП коливається в межах 34 – 86 % від загального обсягу), тематичні (23 – 84 %), емоційно-оцінні (2,8 – 67 %); середньопродуктивні: власні назви (0,2 – 43 %), парадигматичні (0,3 – 41 %), вербальні складені (4 – 32 %), невербальні (2,3 – 27 %), ремінісцентні (0,3 – 24,5 %), відмова реагувати (2 – 24 %), аббревіатури (0,2 – 23 %) та низькопродуктивні: словотвірні (0,2 – 8,9 %), перекладні (0,2 – 5,6 %), комплексні (0,3 – 5,5 %), фонетичні (0,2 – 5 %), піктографічні (0,3 – 3%), граматичні (0,3 – 1,7 %) асоціативні зв'язки.

За допомогою КСS обчислено *коефіцієнти конотацій* і виділено **3 ранги позитивних конотацій** стимулів: *I-й ранг* (К більше 1) – 26 стимулів (БЛАГОДІЙНІСТЬ (К = 1,216), ВІДДАНІСТЬ (К = 1,217) тощо); *II-й ранг* (К від 0,5 до 1) – 31 стимул (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (К = 0,994), ЦЕРКВА (К = 0,967) тощо); *III-й ранг* (К від 0 до 0,5) – 20 стимулів (СПРАВЕДЛИВІСТЬ (К = 0,493), НАТО (К = 0,445) тощо) та **3 ранги негативних конотацій** стимулів: *I-й ранг* (К нижче -1) – 4 стимули (СЕПАРАТИЗМ (К = -1,246), ТЕРОРИЗМ (К = -1,232), РАБСТВО (К = -1,050), ДЕПУТАТ (К = -1,005)); *II-й ранг* (К від -0,5 до -1) – 9 стимулів (КОНФЛІКТ (К = -0,990), ПОЛІТИКА (К = -0,912) тощо); *III-й ранг негативності* (К від -0,5 до 0) – 9 стимулів (ВИМАГАТИ (К = -0,473), ПІКЕТУВАННЯ (К = -0,464) тощо).

В асоціативній структурі значення стимулів під впливом екстралінгвальних чинників відбуваються **конотативні зсуви**, які є фактичними й потенційними. *Фактичний конотативний зсув у бік позитивності* зафіксовано у 23 стимулів (ГОЛОСУВАТИ, ГРОМАДА, ГРОМАДЯНИН тощо), *потенційний* – у 33 стимулів, (АРМІЯ, БЮДЖЕТ тощо). *Фактичний конотативний зсув у бік негативності* зафіксовано у 8 стимулів (ВИБОРИ, ВЛАДА, ПАРЛАМЕНТ тощо), *потенційний* – у 4 стимулів (ДИКТАТОР, ЕМІГРАЦІЯ, КОНКУРЕНЦІЯ, РАСИЗМ).

Підтверджено припущення, що конотативний компонент асоціативного поля є динамічним, може змінювати або інтенсифікувати знак оцінки (+; -).

Виявлено **5 категорій динаміки конотацій**: 1) *стабільні стимули з нульовою динамікою* – 7 стимулів (ДОГОВІР, НАЦІОНАЛЬНИЙ тощо); 2) *стимули з висхідною динамікою* – 21 стимул (ІНВЕСТИЦІЇ, РЕФОРМА тощо); 3) *стимули зі спадною динамікою* – 32 стимули (ДЕРЖАВА, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ тощо); 4) *стимули з флуктуаційною висхідною динамікою* – 20 стимулів (КРАЇНА, УРЯД тощо); 5) *стимули з флуктуаційною спадною динамікою* – 20 стимулів (НАЦІЯ, СУСПІЛЬСТВО тощо). Загалом *переважають стимули зі спадною динамікою конотацій* (52 стимули порівняно з 41), що може свідчити про розчарування суспільства в умовах суспільно-політичного життя впродовж періоду дослідження (2013 – 2016 р.р.).

За допомогою KCS змодельовано 23 конотативні площини АП для 21 тематичної групи з метою унаочнення співвідношення конотацій мовних одиниць суспільно-політичного змісту, що відображає психолінгвістичне забарвлення суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретичними засадами дисертації є такі положення: 1) мовна картина світу – це когнітивна мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць (В.В. Жайворонок) суспільно-політичного змісту, які є її динамічним фрагментом; 2) у зв'язку з цим найбільш ефективним методом аналізу такого фрагмента мовної картини світу є вільний асоціативний експеримент, за допомогою якого було сконструйовано асоціативні поля суспільно-політичної лексики в українській мові; 3) під асоціативним полем розуміємо сукупність вербальних і невербальних реакцій на певне слово-стимул, здобутих у ході вільного асоціативного експерименту (Т.В. Бісовецька); 4) результати вільного асоціативного експерименту у роботі було опрацьовано за допомогою авторської комп'ютерної інформаційно-аналітичної системи “STIMULUS”.

Розроблена комплексна методика із залученням КС “STIMULUS” виявилася ефективною для вимірювання ступеня асоціативного відображення суспільно-політичної дійсності в мовній свідомості українців.

Визначено ядро та периферію 100 асоціативних полів суспільно-політичного змісту таких одиниць-стимулів, як АРМІЯ, БЕЗПЕКА, ВЕРХОВНА РАДА, ВЛАДА, ГРОМАДЯНИН, ДЕМОКРАТІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ЗАКОН тощо. Визначено, що 57% стимулів містять у ядрі відмову реагувати “–” як особливий тип реакції, з них у 9 % відмова реагувати – ядерний елемент високої (0,11 – 0,2) частотності (стимули ВТРУЧАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКИЙ ОBOB'ЯЗОК, ДЕМОКРАТІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ, НАТО, ОДНОСТАЙНІСТЬ, ПАРЛАМЕНТ, ПЕРЕГОВОРИ, ПІКЕТУВАННЯ), що може свідчити про болісний досвід українців у переживанні реалій, позначених цими стимулами.

Установлено співвідношення лексичної й асоціативної структур значення суспільно-політичних лексичних одиниць: ядро (варіюється 1– 20 % від обсягу асоціативного поля), периферія (14% – 79 % від обсягу асоціативного поля) накладання таких структур одна на одну, зона переважання асоціативної структури над лексичним значенням (від 12 – 15 % до 69 % від обсягу асоціативного поля).

Суспільно-політичний фрагмент мовної картини світу має концептуальне ядро, виявлене за допомогою системи “STIMULUS” і представлене 19-ма найчастотнішими реакціями з 34 тис., отриманих під час вільного асоціативного експерименту (аксіологічна домінанта сучасної української колективної мовної свідомості).

Унаочнено мовну структуру асоціативних полів суспільно-політичної лексики. Визначено, що асоціативні поля – полілінгвальні утворення, в суспільно-політичному фрагменті вони містять україномовний (84% – 86% від загального обсягу асоціативного поля), російськомовний (4 – 8 %), англкомовний (1– 2 %), іншомовний (виявлений в асоціативних полях 7 стимулів: БАГАТСТВО, ВІДДАНІСТЬ, ВЛАДА, ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА тощо, який складає менше 0,5 %) компоненти, а також символи і знаки (в асоціативних полях 89 стимулів, що складає 1 – 2 %) та відмову реагувати як особливий тип зв'язку між стимулом і реакцією.

Установлено типи асоціативних зв'язків “стимул – реакція” в суспільно-політичному фрагменті мовної картини світу українців: **високопродуктивні – синтагматичні** (у кожному асоціативному полі коливається в межах 34 – 86 % від загального обсягу), **тематичні** (23 – 84 %), **емоційно-оцінні** (2,8 – 67 %) асоціативні зв'язки “стимул – реакція”; **середньопродуктивні – власні назви** (0,2 – 43 %), **парадигматичні** (0,3 – 41 %), **вербальні складені** (4 – 32 %), **невербальні** (2,3 – 27 %), **ремінісцентні** (0,3 – 24,5 %), **відмова реагувати** (2 – 24 %), **абревіатури** (0,2 – 23 %); **низькопродуктивні – словотвірні** (0,2 – 8,9 %), **перекладні** (0,2 – 5,6 %), **комплексні** (0,3 – 5,5 %), **фонетичні** (0,2 – 5 %), **піктографічні** (0,3 – 3%), **граматичні** (0,3 – 1,7 %).

Обчислено коефіцієнти конотацій українських лексичних одиниць суспільно-політичного змісту та виділено **3 ранги позитивності конотацій** стимулів: *I-й ранг позитивності* (К більше 1) – 26 стимулів; *II-й ранг позитивності* (К від 0,5 до 1) – 31 стимул; *III-й ранг позитивності* (К від 0 до 0,5) – 20 стимулів; **3 ранги негативності конотацій** стимулів: *I-й ранг негативності* (К нижче -1) – 4 стимули; *II-й ранг негативності* (К від -0,5 до -1) – 9 стимулів; *III-й ранг негативності* (К від -0,5 до 0) – 9 стимулів.

Визначено **фактичні конотативні зсуви** в асоціативній структурі значення стимулів у бік позитивності (23 стимули) та у бік негативності (8 стимулів), **потенційні конотативні зсуви** (33 стимули з позитивною потенцією конотацій: ВОЛОДІТИ, ДОГОВІР, ЕКОНОМІКА тощо; 4 стимули з негативною потенцією конотацій: ДИКТАТОР, ЕМІГРАЦІЯ, КОНКУРЕНЦІЯ, РАСИЗМ).

Графічно відображено динаміку конотативних компонентів асоціативних значень стимулів за період дослідження 2013 – 2016 р.р. під впливом суспільно-політичних змін в Україні; виявлено 5 типів динаміки: *нульова* (7 стимулів), *висхідна* (21 стимул), *спадна* (32 стимули), *флуктуаційна висхідна* (20 стимулів), *флуктуаційна спадна* (20 стимулів).

Змодельовано 23 конотативні площини АП на основі зіставлення в системі координат обсягів позитивно і негативно забарвлених конотацій асоціатив в асоціативному полі стимулу. Конотативні площини унаочнюють психолінгвістичне забарвлення суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в удосконаленні авторської комп'ютерної інформаційно-аналітичної системи опрацювання результатів асоціативних експериментів “STIMULUS” (українізація і полілінгвальність інтерфейсу, розширення роботи фільтрів, розроблення модуля опрацювання результатів асоціативних експериментів для дослідження характеристик окремої особистості й малої соціальної групи).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Загородня О.Ф. Семантичні домінанти в структурі суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу української та зарубіжної молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 4 (305). Луцьк, 2015. С. 304 – 311.

2. Загородня О.Ф. Система оцінювання конотативного елементу асоціацій та асоціативних зв'язків. *Мова і культура: наук. вид.* 2013. Вип. 16, Т. 5 (167). Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. С.28 – 37.

3. Загородня О.Ф. Асоціативні портрети українця й патріота в мовній картині світу українців. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 27. Т 1.Одеса, 2017. С. 133 – 138.

4. Загородня О.Ф. Сопоставительный анализ ассоциативных полей семантически тождественных лексем-стимулов в условиях билингвизма. *Русский язык и литература: Проблемы изучения в школе и вузе*, 2011: Зб. наук. праць наук.-практ. конф. Київ, 2011. С. 157 – 163.

5. Загородня О.Ф. Асоціативна структура концептів на позначення національного в мовній картині світу українців. *Znanstvena misel*. № 7. Vol Slovenia, 2017. Pp. 55 – 63. ISSN 3124-1123.

6. Загородня О.Ф., Недашківська Т.Є. Комплексний аналіз стимулів в асоціативному експерименті. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*: зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Вип. 18 (г). Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2015. С. 41–61.

7. Загородня О.Ф., Загородній Ю.В. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій для обробки даних асоціативних експериментів. *Мова і культура: наук. вид.* Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С. 502 – 511.

8. Загородня О.Ф., Недашківська Т.Є. Особливості сприймання суспільно-політичної лексики як асоціативні стратегії респондентів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія Філологічні науки*. Вип. 143. Кіровоград: Вид. Лисенко В.Ф., 2016. С.89-95.

9. Загородня О.Ф. Суспільно-політична лексика в мовній картині світу майбутніх фахівців-економістів. *Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри*: зб.наук.пр. за матеріалами II-ї Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 16 жовтня 2015). Київ: НАСОА, 2015. С. 275 – 278.

10. Загородня О.Ф. Поняття “економіка” в мовній свідомості студентів економічних спеціальностей. *Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри*: матеріали III-ї Міжнар.наук.-практ. конф., (Київ, 17 жовтня 2016). Київ: НАСОА, 2016. С. 364 – 368.

11. Zagorodniy Yu., Zagorodnia O. Evaluating the state of social group on the basis of psycholinguistic tests and fuzzy logic (Оцінювання стану соціальної групи на базі психолінгвістичних тестів та нечіткої логіки). *Problems of Decision Making under Uncertainties (Проблеми прийняття рішень в умовах невизначеності)*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., (Ялта, 4 – 8 жовтня 2010). К: Освіта України, 2010.

12. Загородня О.Ф., Загородній Ю.В. Системний аналіз асоціативного поля та формування мовної картини світу. *Problems of Decision Making under Uncertainties (Проблеми прийняття рішень в умовах невизначеності)*: матеріали XXIV Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 24 – 28 серпня 2015). Київ, 2015. С.89.

13. Загородня О.Ф., Недашківська Т.Є. Стимул як система зв'язків та його аналіз в асоціативному експерименті. *Психолінгвістика в сучасному світі – 2015: Тези X Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Переяслав-Хмельницький, 22 – 23 жовтня 2015) / від. ред. Л.О. Калмикова. ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди”. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2015.С. 78 – 80.

14. Загородня О.Ф., Недашківська Т.Є. Образ лідера в мовній свідомості українців в період різких суспільно-політичних змін. (Англomовний варіант тез: *Leader's image in Ukrainian language worldview during sharp social and political changes.*). *Психолінгвістика в сучасному світі – 2016: Тези XI Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Переяслав-Хмельницький, 20–21 жовтня 2016 року,) / від. ред. Л.О. Калмикова, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди”. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2016. С. 95 – 97.

АНОТАЦІЯ

Загородня О.Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, МОН України, 2018.

У дисертації запропоновано новий підхід до вивчення асоціативних полів суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців за допомогою комп'ютерних технологій. У роботі описано авторську комп'ютерну інформаційно-аналітичну систему опрацювання результатів асоціативних експериментів “STIMULUS” для побудови і структурування таких полів. За її допомогою досліджено денотативний і конотативний компоненти асоціативних структур значень лексичних одиниць суспільно-політичного змісту, визначено фактичні й потенційні зсуви в конотативних структурах, динаміку конотативного компонента значення. Виділено концептуальне ядро суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців, змодельовано конотативні площини для груп стимулів як відображення психолінгвістичного забарвлення суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу українців.

Ключові слова: мовна картина світу українців, суспільно-політична лексика, асоціативне поле, психолінгвістичний експеримент, комп'ютерна система "STIMULUS", стимул, реакція, ядро, периферія, конотації.

АННОТАЦИЯ

Загородняя О.Ф. Ассоциативные поля социально-политической лексики в языковой картине мира украинцев (компьютерная обработка данных психолингвистического эксперимента). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.21 – структурная, прикладная и математическая лингвистика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, МОН Украины, 2018.

В диссертации предложен новый подход к изучению ассоциативных полей социально-политической лексики в языковой картине мира украинцев с помощью компьютерных технологий. В работе представлена авторская компьютерная информационно-аналитическая система обработки результатов ассоциативных экспериментов "STIMULUS" для построения и структурирования таких полей. С ее помощью исследованы денотативный и коннотативный компоненты ассоциативных структур значений социально-политических лексических единиц, выявлены фактические и потенциальные коннотативные сдвиги в коннотативных структурах, динамика коннотативных компонентов значений. Выделено концептуальное ядро социально-политического фрагмента языковой картины мира украинцев, смоделированы коннотативные пространства для групп стимулов, отражающие психолингвистическую окраску социально-политического фрагмента языковой картины мира украинцев.

Ключевые слова: языковая картина мира украинцев, социально-политическая лексика, ассоциативное поле, психолингвистический эксперимент, компьютерная система "STIMULUS", стимул, реакция, ядро, периферия, коннотации.

SUMMARY

Zahorodnia O.F. Associative fields of social and political lexis in the Ukrainian language world view (computer processing of the psycholinguistic experiment results). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.21 – Structural, Applied and Mathematical Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2018.

The thesis presents a new formalized approach to modelling associative fields of Ukrainian social and political lexis with the help of computer programme "STIMULUS" specially created for the research. This research supports psycholinguistic approach to the studied above mentioned lexis, applying free associative experiment method and computer modelling to forming and analysis of the associative fields.

The study has two major purposes: 1) to investigate the denotative and connotative components of the associative meaning structure of the social and political lexis in Ukrainian; 2) to create a computer instrument for the associative experiment results analysis.

The first chapter reveals the notions of the language world view, social and political lexis, psycholinguistic meaning, associative field. The results prove that social and political lexis is a dynamic fragment of the Ukrainian world view and its psycholinguistic meaning can be analyzed through the creation of associative fields.

The second chapter deals with the investigation of the free associative experiment for the research of the lexical units via psycholinguistic approach. The free associative experiment held on social and political lexis with 1000 Ukrainian male and female students aged 17 – 22 has been described. This experiment aimed at creating 100 associative fields of above mentioned lexical units to be structuralized with the help of computer instrument “STIMULUS”.

In the third chapter the computer information and analytical system for the processing the associative experiment results “STIMULUS” has been given. This system was specially created within the research for studying the denotative and connotative components of the psycholinguistic meaning both of stimulus and the world view fragment on the whole. The “STIMULUS” 20 parameters have been realized via visual aids for perfect data presentation. The “STIMULUS” functional and operational capability can be used in linguistics and non-linguistic sciences such as psycholinguistics, cognitive linguistics, sociology, political science, marketing etc.

In the fourth chapter the focus has been made on the creating and structuralizing the 100 associative fields of the social and political lexis via “STIMULUS”. Specific features of the fields and associative links “stimulus – response” have been given. As a result of statistical measuring of each associative field’s structural component, the field’s core and periphery, specific actualized meaning zones, types of associative links “stimulus – response”, connotative structures and their dynamic types have been elicited and described.

The specificity of the Ukrainian social and political associative fields has been found to be a great number of “deny”- responses (57 % stimuli contain “deny”-response in the core). The lexical and associative meaning structures are mutually complementary and interact in core (1– 20 % of the total associative field) and periphery zones; associative structure is larger than lexical one by 12 – 67 %.

The types of the associative links “stimulus – response” are high-productive (syntagmatic – 34 – 86 % in each field; thematic – 23 – 84 %, emotional – 2,8 – 67 %), medium-productive (names – 0,2 – 43 %; paradigmatic – 0,3 – 41 %; verbal complex – 4 – 32 % etc.) and low-productive (word building – 0,2 – 8,9 %; translated – 0,2 – 5,6 %; integrated – 0,3 – 5,5 %; phonetic – 0,2 – 5 %; iconic – 0,3 – 3%; grammatical – 0,3 – 1,7 %). The connotative structures with the positive and negative shifts and 5 types of connotative dynamics (stable, growing, declining and fluctuating up and down) are revealed. The Ukrainian language world view conceptual core (notions *Ukraine, money, nation, liberty, law* etc.) and visual connotative areas on lexical groups have been formed to show the Ukrainians’ psycholinguistic values.

Keywords: Ukrainian language world view, social and political lexis, associative field, psycholinguistic experiment, computer programme “STIMULUS”, stimulus, response, core, periphery, connotation.